

איך החלשת מערכת המשפט תשפיע על מערכת המזון ועל השינוי הנדרש לספק מזון בריא ובר קיימא לכל אחת ואחד

נייר עמדה

לשינויים המוצעים ביוזמת נתניהו-לויין - קרי פסקת ההתגברות, שינוי הליך מינוי שופטים, צמצום עילות הביקורת השיפוטית וריכוז הכוח בידי הרשות המבצעת ישנן השלכות אדירות על מערכת המזון, קרי אותה מערכת האחראית על גידול המזון (חקלאות), שינועו, עיבודו וצריכתו (הצרכנים). בדומה לתחומים רבים אחרים לגביהם העדרו של בית משפט עצמאי פוגע ביכולת לייצג את האינטרס הציבורי ללא משוא פנים, גם בתחום המזון העדרו של גוף בלתי תלוי יפגע בכל אחד ואחת מאיתנו וביכולת להפוך את מערכת המזון בישראל לבת קיימא - כזו שתבטיח הנגשת מזון בריא, מותאם-תרבותית ובר קיימא בצורה הוגנת ושוויונית, עם שימוש מושכל במשאבי טבע ובמגוון הביולוגי כיום ובעתיד.

מערכת המזון היא אבן הֶרְאֵשָׁה של המבנה החברתי האנושי: בהעדר מזון באיכות נאותה, המבנה החברתי מאבד מיציבותו. בהיעדר מזון בכלל, המבנה מט ליפול. אנו נמצאים בעיצומם של מספר משברים גלובליים חופפים הקשורים למערכות מזון: שינויי אקלים, פגיעה במערכות האקולוגיות ובמגוון ביולוגי כתוצאה מחקלאות ומרעה לייצור מזון, זיהום אוויר ומים, שחיקת קרקעות כתוצאה מפרקטיקות חקלאיות אינטנסיביות וגידול מזון לא בריא לנו ולסביבה (צריכה מוגברת של מזונות מן החי ומזונות מעובדים). כל אלה מאיימים לפגוע בבסיס יצור המזון ומגדילים את הסיכון למצבים ממשיים של חסר מזון בעולם ואף כאן. במקביל, מגפות ההשמנה וסוכרת, תת תזונה ומחסור ברכיבים תזונתיים חיוניים (רעב סמוי) כתוצאה מצריכת מזונות לא בריאים (אולטרה מעובדים) יוצרים נטל תחלואה אדיר בקרב הציבור ומאיימים על החוסן החברתי בקרב מדיניות רבות בעולם, כולל ישראל. כדי להמחיש את עוצמת הנטל - ישראל היא המדינה בה שיעור קטיעות

הגפיים כתוצאה מסוכרת הוא הגבוה ביותר בעולם¹, למרות מערכת הבריאות המעולה שלנו. קבוצות מוחלשות חשופות יותר מאחרות לפגיעות הבריאותיות והסביבתיות של מערכת המזון הקיימת, ולחוסר ביטחון תזונתי.²

שינוי מערכת המזון לייצור מזון בריא (מבוסס על הצומח ולא אולטרה מעובד) והנגשתו לכל אחד ואחת הוא אחד האתגרים הגדולים ביותר שעומדים לפתחנו לנוכח משברי האקלים, יוקר המחיה, המגפות והמשברים הגאו פוליטיים. נדרשים שינויים מבניים בגידול המזון, בדפוסי האכילה, ומשילות במובן של מדיניות מזון ששמה את האינטרס הציבורי והסביבתי לפני הכל. שינוי זה מתבקש למימוש התחייבותה של ישראל לבניית מערכות מזון בריאות, שוויוניות ומקיימות עד לשנת 2030,³ והוא חיוני להגנה על זכויות חוקתיות המצויות בליבת כבוד האדם, בהן הזכות למזון, לבריאות ולשלמות הגוף והזכות לשוויון.

בעשורים האחרונים ישנה מגמה של ריכוזיות יתר במערכת המזון, בה תאגידי מזון גדולים שולטים בחלקים נרחבים של מערכת המזון - בין אם בסקטור החקלאי, הסיטונאי או הקמעונאי - ופועלים בצורה שיטתית לקדם את האינטרסים הכלכליים שלהם על חשבון הסביבה וביטחון תזונתי. דבר זה מעניק להם כוח יחסי גדול ולא מידתי בקביעת מחיר המזון, הנגשתו ועידוד צריכתו (דרך פרסום מזיק) ובקביעת המדיניות של גופי הממשלה (דרך לובי אגרסיבי וניצול של רגולטורים שבויים). בשנת 2012 פרסם מבקר המדינה חוות דעת בנושא פיקוח על מוצרי מזון, בה מתח ביקורת חריפה על תפקודם של משרדי הממשלה שלא פעלו כנדרש לקידום ביטחון תזונתי ולהתמודדות עם כשלי השוק בתחום המזון, לצד העדר התייחסות לשיקולים חברתיים ובריאותיים בקבלת החלטות והתעלמות מהאינטרס הציבורי.⁴

”דמוקרטיזציה של מזון” (food democracy) היא תהליך של שבירת ההגמוניה הזו דרך שיתוף גורמים רבים (הציבור, חקלאים, ויצרני מזון קטנים וכד') בתהליכי קבלת החלטות ובקביעת מדיניות מזון שתכליתה לשרת את האינטרס הציבורי הרחב. תנאי חיוני לכך הוא בית משפט עצמאי שמכיר בזכויות היסוד הללו, נגיש לעותרים ציבוריים ומפעיל ביקורת שיפוטית אפקטיבית על פעולות גופי הממשלה ושיקוליהם. תנאי נוסף הוא סביבה

¹ OECD Health Statistics 2021. 17.6 age-sex standardized rates per 100000 of the population.

² לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת 2018 הצריכה החודשית הממוצעת של ירקות ופירות בעשירון העליון הייתה יותר מכפולה מזאת שבעשירון התחתון, ונמצא שבעשירונים הנמוכים צורכים יותר מזון מזיק באופן המשפיע באופן אדיר ("huge impact") על הבריאות ועל ביטחון תזונתי וכלכלי. Yafit Alfandri, Tzila Sadeh, "Healthy Lifestyle (Nutrition and Sport) Among Deciles in Israel" (2022)

³ "מפת הדרכים למערכות מזון בריאות, מקיימות ושוויוניות" שהגישה ישראל לאו"ם לקראת פסגת מערכות המזון בספטמבר 2021: <https://summitdialogues.org/wp-content/uploads/2021/09/Israel-National-Pathway-document.pdf>

⁴ מבקר המדינה "חוות דעת - הפיקוח על מחירי המזון והפיקוח על מחירי מוצרי חלב" 12.9.2012, www.mevaker.gov.il/he/Reports/Pages/308.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1

דמוקרטיה, שמבטיחה, בין היתר, קיום בסיסי בכבוד; חופש מידע, ביטוי, התארגנות, מחאה ושביטה; עיתונות עצמאית; חירות אקדמית ונגישות של נפגעים ושל עותרים ציבוריים לבתי המשפט. כל אלו מעצימים את כוחם של הפרט, של הציבור ושל גורמי מקצוע בלתי-תלויים, ובלעדיהם כוחם של תאגידי המזון הגדול יהיה בלתי ניתן לעצירה על חשבון האינטרס הציבורי והסביבה.

נושא מרכזי אחר המוזכר לעיתים קרובות כחלק מאותו שינוי אדיר שנדרש הוא הכרה במזון כזכות בסיסית בניגוד למזון כמוצר סחיר (commodity). בניגוד לתחומים כגון בריאות וחינוך שמוכרים כזכות בסיסית של כל אחד ואחת ולכן מסובסדים ומונגשים, מזון הוא מוצר סחיר. מצב זה יוצר אי שוויון שמגביל את גישתם של אנשים ממעמד סוציאקונומי נמוך למזון בריא, שלעיתים הוא יקר יותר, ומאפשר מסחר של מזונות סחירים (כמו חיטה, תירס ואורז) בשווקים הבינלאומיים, מתוך מטרה להעלות את מחירם והשאת רווח, גם כאשר הדבר פוגע במקביל בבטחון התזונתי של אוכלוסיות רבות בעולם שידם אינה משגת לקנותו. הפיכת מזון לזכות יסוד בסיסית - "הזכות למזון" - והפיכת בית המשפט לשומר הסף של זכות זו - תנגיש מזון בריא למיליוני אנשים בישראל, תוריד את נטל התחלואה ותחסוך מיליארדים למדינה בצורה של הוצאות בריאות. מדינת ישראל חתומה על האמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות וחברתיות ואשררה אותה ב-1991 ולכן מחויבת להבטיח זכות בסיסית זו⁵, מתוקף זכויות היסוד לקיום בכבוד וסעיף 11 לאמנה, אך זכות זו לא מתקיימת בפועל.

ישראל צריכה רפורמה להגנה על יותר זכויות כולל חקיקת חוק יסוד: זכויות חברתית שיכלול את הזכות למזון ובטחון תזונתי לפי ההגדרה המקובלת בעולם⁶. בנוסף, יש לעבות ולבצר את מגילת הזכויות האזרחיות והחברתיות, ולא החלשת חוקי היסוד הקיימים ומתן אפשרות של הרוב להתגבר על הוראותיהם. ללא מערכת משפט עצמאית, בלתי תלויה וביקורתית - שלא נבחרת על ידי פוליטיקאים ושאינן לה קשר לבעלי הון - יהיה קשה עד בלתי אפשרי להבטיח זכות יסוד זו, שהיא כה בסיסית בשינוי הנדרש נוכח האתגרים והמשברים עמם אנו מתמודדים. נושא זה הינו בקדימות קיומית לאור הסבירות

⁵ United Nations Special Rapporteur on the right to food, About the right to food and human rights www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-food/about-right-food-and-human-rights

⁶ <https://law.acri.org.il/he/wp-content/uploads/2011/08/ACRI-social-rights-bill.pdf>

הגדולה לחסר מזון גלובלי כבר בתקופה הקרובה עקב משברי האקלים ההולכים ומחריפים בכלל, באזורנו ובמדינות יצואניות המזון בפרט.

חתומים:

ד"ר אלון שפון, יו"ר הפורום הישראלי לתזונה בת קיימא, אוניברסיטת ת"א
ד"ר דורית אדלר, נשיאת הפורום הישראלי לתזונה בת קיימא
עו"ד יוסי וולפסון, הפורום הישראלי לתזונה בת קיימא
עו"ד אמנון קרן, הפורום הישראלי לתזונה בת קיימא, אוניברסיטת ת"א
ד"ר סיגל טפר, הפורום הישראלי לתזונה בת קיימא, מכללת תל-חי
פרופ' דנית שחר, הפורום הישראלי לתזונה בת קיימא, אוניברסיטת בן גוריון
ד"ר יעל קופרמן, הפורום הישראלי לתזונה בת קיימא, מכון ויצמן למדע
ד"ר יעל גבריאלי, הפורום הישראלי לתזונה בת קיימא
ד"ר גיורא אלכסנדרון, הפורום הישראלי לתזונה בת קיימא, מכון ויצמן למדע
סיון בן אברהם, הפורום הישראלי לתזונה בת קיימא
ליה יופה, הפורום הישראלי לתזונה בת קיימא
ד"ר נועם צ'כנובסקי, הפורום הישראלי לתזונה בת קיימא
פרופ' אייל גרוס, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל אביב
ד"ר יופי תירוש, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל אביב
עו"ד יותם שלמה, הקליניקה לרגולציה סביבתית, אוניברסיטת בר אילן
פרופ' חגי לוין, יו"ר איגוד רופאי בריאות הציבור
פרופ' נדב דוידוביץ', מנהל ביה"ס לבריאות הציבור, אוניברסיטת בן גוריון
פרופ' אהרון טרואן, הפקולטה לחקלאות מזון וסביבה ע"ש רוברט ה. סמית, האוניברסיטה
העברית בירושלים
פרופ' רם פישמן, החוג למדיניות ציבורית, אוניברסיטת ת"א
עו"ד ג'מילה הרדל ואכים, מנכ"לית אזרחים למען הסביבה
יוני ספיר, יו"ר שומרי הבית
ד"ר ישי מנוחין, מנהל התוכניות בישראל של מזון - תגובה יהודית לרעב